

משל הטבח והשר

"וַיִּשְׂא מִשְׁלוֹ וַיֹּאמֶר נֶאֱמַר בְּלַעַם בְּנוֹ בְּעַר וַנֵּאֱמָר הַגִּבֹּר שְׂתֵם הָעֵינַי: נֶאֱמַר שָׁמַע אֲמָרִי אֶל וַיִּדַע דַּעַת עֲלִיּוֹן מַחְזָה שְׂדֵי יַחְזָה נִפְל וְגִלּוֹי עֵינַיִם" (שם, טו-טז).¹

מסכת סנהדרין דף קו עמוד ב

אמר ליה מר בריה דרבינא לבריה: בכולהו לא תפיש למדרש, לבר מבלעם הרשע, דכמה דמשכחת ביה - דרוש ביה.²

במדבר רבה פרשה יד סימן כ³

"ובבא משה אל אהל מועד לדבר אתו". שנוי: "ולא קם נביא עוד בישראל כמשה" - בישראל לא קם אבל באומות העולם קם, כדי שלא יהא פתחון פה לאומות העולם לומר: אילו היה לנו נביא כמשה היינו עובדים להקב"ה. ואיזה נביא היה להם כמשה? זה בלעם בן בעור.⁴

אלא, הפרש בין נבואתו של משה לנבואתו של בלעם. שלוש מידות היו ביד משה מה שלא היה ביד בלעם. משה היה מדבר עמו עומד, שנאמר: "ואתה פה עמוד עמדי ואדברה אליך" (דברים ה לא) ועם בלעם לא היה מדבר עמו אלא נופל, שנאמר: "נופל וגלוי עינים" (במדבר כד ד). משה היה מדבר עמו פה אל פה, שנאמר: "פה אל פה אדבר בו" (במדבר יב ח) ובבלעם נאמר: "נאם שומע אמרי אל" - שלא היה מדבר עמו פה אל פה. משה היה מדבר עמו פנים בפנים, שנאמר: "ודבר ה' אל משה פנים אל פנים כאשר ידבר איש אל רעהו" (שמות לג יא) ועם בלעם לא היה מדבר כי אם במשלים, כמה שאתה אומר: "וישא משלו ויאמר..."⁵.

שלוש מדות היו ביד בלעם מה שלא היה ביד משה. משה לא היה יודע מי מדבר עמו, ובלעם היה יודע מי מדבר עמו, שנאמר: "נאם שומע אמרי א-ל אשר מחזה שדי יחזה". משה לא היה יודע אימתי הקב"ה מדבר עמו ובלעם היה יודע אימתי הקב"ה מדבר עמו, שנאמר: "וידע דעת עליון".⁶ משלו משל לטבחו של מלך שהוא יודע מה המלך מקריב על שלחנו ויודע כמה הוצאות יוצאות למלך על שולחנו.⁷ כך היה בלעם יודע מה הקב"ה עתיד

¹ באף לא אחד משלושת נאומיו, אין פתיחה מרשימה כזו. בפתח הנאום השלישי והאחרון - מה טובו אהליך יעקב - פותח בלעם במילים: "נאם שמע אמרי אל אשר מחזה שדי יחזה נפל וגלוי עינים" (במדבר כד ד) וכאן, "בנאום הנספח" הרביעי מתווספת התכונה "יודע דעת עליון": "נאם שמע אמרי אל וידע דעת עליון מחזה שדי יחזה נפל וגלוי עינים". ושמה תאמר, דברי הבל אלה שבלעם מעיד על עצמו - חכמינו לא חשבו כך והבינו דברים כפשוטם.

² בכל אלה שאין להם חלק לעולם הבא: שלשה מלכים - ירבעם אחאב ומנשה וארבעה הדיוטות - בלעם, דואג, אחיתופל וגיחזי (סנהדרין צ ע"א, ראש פרק חלק), אין להרבות בדרשות (ראה למשל איך נכחו החכמים שרצו לדרוש בחטאי מנשה, סנהדרין קכ ע"ב). חוץ מבלעם, שכל המרבה לדרוש עליו (ולספר בגנותו) הרי זה משובת. ואכן לבד מהגמרא בסנהדרין עצמה, בה הדרשות על בלעם נמשכות על פני יותר משלושה עמודים (דף קה ע"א - קו ע"ב), רבו הדרשות על בלעם בכל המדרשים. חלק לא מבוטל מהן עוסק בהשוואה עם משה: בלעם מול משה. מתוכן נתייחס לפן מסוים. ואם יצאנו ידי חובת עצתו של מר בריה דרבינא לבנו - מה טוב.

³ שים לב שמדרש זה וכן מדרש ספרי זוטא הסמוך אינם בפרשתנו אלא בפרשת נשא על הפסוק המסיים את הפרשה וחותרם את חנוכת המשכן: "ובבא משה אל אהל מועד לדבר אתו וישמע את הקול מדבר אליו מעל הכפורת אשר על ארון העדות מבין שני הכרובים וידבר אליו" (ומיד אחרי זה מתחילה פרשת בהעלותך).

⁴ ובמדרש ילמדנו (מאן) ילקוט תלמוד תורה - פרשת בלק, הנוסח הוא: "... לפיכך נתן להם בלעם שהיה חכם כמשה". ובמדרש אליהו רבה (איש שלום) פרשה כו: "לפיכך נתן להם הקב"ה בלעם בן בעור שהיה מעולה בחכמתו יותר ממה". המקרא זיכה את בלעם בנבואה. המדרש מוסיף לו גם חכמה (חכם עדיף מנביא?).

⁵ עד כאן הכל טוב ויפה. על מנת "שלא יהא פתחון פה לאומות העולם" ניתן להם בלעם שהיה "כמשה", אבל עדיין נבואת משה עדיפה.

⁶ כל שלוש חסרונותיו ושלוש מעלותיו של בלעם בהשוואה עם משה, יסודן בפסוקים שלנו, הפותחים את הנאום הרביעי נאום הנספח - העצה. חמש מתוכן נמצאות אמנם כבר בנאום השלישי, אך כאן מתווספת התכונה "יודע דעת עליון" וחוזרות ונמנות כולן. מדוע נמנית התכונה "יודע דעת עליון" דווקא כאן? מדוע דווקא בנאום העצה ואחרית הימים, חשוב להדגיש שבלעם יודע אימתי הקב"ה מבקש לדבר איתו?

⁷ בלעם הוא הטבח. ומשה? משה הוא השר. זאת מצאתי בציטוט של מדרש זה שנמצא בפירוש הרמב"ן בתחילת פרק כד: "ואמרו משל לטבחו של מלך וכוונתם לאמר שהטבח יודע בהוצאת שולחנו של מלך והשר שלו שהוא נאמן בכל ביתו ועומד בסודו לא ידע בהוצאת השולחן". ראה פירושו בתחילת פרק כד בפרשתנו שם הוא מביא מדרש זה במלואו ומפרש אותו בדרכו. המשלת בלעם לטבח מופיעה גם במדרש תנחומא (בובר) פרשת צו סימן א: "כיון שנגלה עליו הקב"ה א"ל: רשע מה אתה עושה? א"ל: את שבע המזבחות ערכת. למה היה הרשע הזה דומה? לטבח שהיה מוכר בשוק והיתה חנותו מלאה בשר. וראה הלוגסטוס והיה מסתכל בבשר. ראה אותו טבח שהיה מסתכל בבשר, א"ל: מרי כבר שלחתי אופסנין לביתך. כך בלעם. אמר לו הקב"ה: רשע! מה אתה

לדבר עימו.⁸ בלעם היה מדבר עמו בכל שעה שירצה, שנאמר: "נופל וגלוי עיניים" - היה משתטח על פניו, ומיד היה גלוי עיניים על מה ששואל. ומשה לא היה מדבר עמו בכל שעה שירצה.⁹

ספרי במדבר זוטא פסקא ז (פרשת נשא)

כתוב אחד אומר "ובבא משה אל אהל מועד" וכתוב אחד אומר "ולא יכול משה לבא אל אהל מועד". כיצד נתקיימו שני כתובים הללו? אלא בזמן ששכינה מגעת לארץ מה הוא אומר "ולא יכול משה" - מפני שנתנה רשות למחבלים לחבל. ובזמן ששכינה מסתלקת מן הארץ מה הוא אומר "ובבא משה אל אהל מועד לדבר אתו" - כיון שהיה נכנס היה מדבר עמו. שלש מידות היה בו ביד משה מה שלא היה ביד בלעם ...¹⁰

שיר השירים רבה ה א

חטא אדם הראשון ונסתלקה השכינה לרקיע הראשון, חטא קין נסתלקה לרקיע השני, חטא אנוש נסתלקה לרקיע השלישי, חטא דור המבול נסתלקה לרקיע הרביעי, חטא דור המגדל נסתלקה לרקיע החמישי, חטאו אנשי סדום נסתלקה לרקיע השישי, חטאו המצריים בימי אברהם נסתלקה לרקיע השביעי. כנגדן עמדו שבעה צדיקים והורידה לארץ. זכה אברהם הורידה משביעי לשישי, עמד יצחק והורידה מששי לחמישי, עמד יעקב והורידה מחמישי לרביעי, עמד לוי והורידה מרביעי לשלישי, עמד קהת והורידה משלישי לשני, עמד עמרם והורידה משני לאחד שהוא ראשון, עמד משה והורידה לארץ.¹¹

תנחומא (בובר) ויקרא סימן ב

"ויקרא אל משה". מתלא אמר (המשל אומר): דעה חסרת מה קנית, דעה קנית מה חסרת. אף משה לא עלה עד שקראו הקב"ה - "ויקרא אל משה".¹²

מסכת אבות פרק ה משנה יט

כל מי שיש בידו שלשה דברים הללו - מתלמידיו של אברהם אבינו ושלשה דברים אחרים - מתלמידיו של בלעם הרשע. עין טובה ורוח נמוכה ונפש שפלה - מתלמידיו של אברהם אבינו. עין רעה ורוח גבוהה ונפש רחבה - מתלמידיו של בלעם הרשע.¹³

עושה בכאן? אמר לפניו: את שבע המזבחות ערכתי ואעל פר ואיל במזבח. א"ל: הירצה ה' באלפי אלים (מיכה ו ז) וכו'. מדרש זה הולך בכיוון אחר ואנו נמשיך בדרכנו.

⁸ לבי אומר לי להגיה כאן במקום: "היה בלעם יודע מה הקב"ה עתיד לדבר עמו" ל: "היה בלעם יודע מתי הקב"ה עתיד לדבר עמו" והכל המשך אחד של תיאור מעלתו השנייה של בלעם על פני משה. ובמשפט שאחריו, מתחיל תיאור המעלה השלישית. שאם לא כן, אז הרי לנו מעלה נוספת של בלעם על פני משה: גם יודע מי, גם מתי, גם מה וגם בכל שעה שרוצה. וגם לעצם העניין, קשה לומר שהנביא, כל נביא ובפרט בלעם, יודע מראש מה הקב"ה רוצה לדבר עמו! מאידך גיסא, אם נשאיר את ה"מה" יתחזק מאד משל הטבח והמלך, או הטבח והשר שעליו כאמור הרחבנו בפעם אחרת.

⁹ לבלעם יש יתרון על משה, יודע דעת עליון! הרמב"ן (שם) אמנם מסביר שגם חלק זה של המדרש הוא בעצם יתרון למשה ולא לבלעם אבל נראה ש"אין מדרש יוצא מידי פשוטו (מדרשו)" ואכן יש כאן יתרון לבלעם על פני משה שצריך להבינו. אפשר שקצה החוט נמצא כבר במדרש עצמו במשל הטבח והשר. מי קרוב יותר למלך? הטבח שנמצא בקרבה פיסית דרך קבע בארמון המלך או השר שנכנס יוצא לעתים מזומנות ומבוקרות? לכאורה הטבח. הוא רואה את המלך יותר ובמצבים אולי "אינטימיים" יותר. הוא למשל יודע בדיוק מתי המלך כועס: "שהיה יודע לכוון אותה שעה שהקב"ה כועס בה" (ברכות ז ע"ב). רעיון לכאורה דומה נמצא במסכת ברכות לד ע"ב בסיפור על בנו של ר' יוחנן בן זכאי שחלה וביקש מר' חנינא בן דוסא שיתפלל עליו: "אמרה לו אשתו: וכי חנינא גדול ממך? אמר לה: לאו, אלא הוא דומה כעבד לפני המלך ואני דומה כשר לפני המלך". אלא שכפי שנראה, כאן ההשוואה היא שונה.

¹⁰ המשך המדרש הוא בדיוק כמו מדרש במדבר רבה שהבאנו לעיל. מה שיש כאן ואין שם היא הפתיחה שהבאנו המסבירה מדוע משה לא נכנס לאהל מועד בכל עת שירצה. מכאן אולי פתרון לשאלה שהצגנו לעיל. ראה גם במקבילה בספרא ברייתא דרבי ישמעאל פרשה א שם הנוסח הוא: "כתוב אחד אומר ובבא משה אל אהל מועד לדבר אתו, וכתוב אחד אומר ולא יכול משה לבא אל אהל מועד הכריע כי שכן עליו הענן אמור מעתה כל זמן שהיה הענן שם לא היה משה נכנס לשם נסתלק הענן היה נכנס ומדבר עמו". כאן בלי מחבלים.

¹¹ כבר הבאנו מספר פעמים מדרש זה על שבעה הדורות שחטאו וסילקו את השכינה וכנגדם שבעה הצדיקים שהורידה תורה לארץ. משה הוא האחרון ברשימה. הוא זה שמוריד את השכינה את הדרגה האחרונה, מביאה לבני האדם, לארץ ממש ומלמדם תורה. ולכן דווקא הוא יודע את הגבולות, שלא נכנסים למקום בו השכינה מצויה אלא רק אחרי שהיא מסתלקת. כך כתוב בתורה שהוריד לארץ: "ולא יכול משה לבוא אל אהל מועד כי שכן עליו הענן וכבוד ה' מלא את המשכן".

¹² דעה במובן של דרך ארץ. הלכות דעות לרמב"ם. ראה דברינו בנושא זה בפרשת ויקרא השנה.

¹³ בלעם היה נביא כמשה, אולי בדרגה קצת נמוכה ושונה אבל "כמשה". בלעם היה גם חכם כמשה, אולי אפילו קצת יותר (ראה הערה 3 לעיל). אבל מה שחסר לבלעם היה דרך ארץ. לא רק תורה לא הייתה לו, אלא גם דרך הארץ שקדמה לה. הייתה בו גסות הרוח של טבח (רוח גבוהה ונפש רחבה) ולא יראת הכבוד של שר. הוא ראה את המלך יום יום, יותר מהמשנה למלך, אבל נשאר

במדבר רבה יב ד

"ויהי ביום כלות משה להקים את המשכן". זהו שכתוב: "אפריון עשה לו המלך וכו'". משל למה הדבר דומה? למלך בשר ודם שהייתה לו בת והיה אוהבה יותר מדאי. כל זמן שבתו קטנה, היה מדבר עמה בפרהסיא. כיון שהגדילה ובאת לידי סימנים אמר המלך: אין זו כבודה של בתי שאהיה מדבר עמה בפרהסיא אלא עשו לה פפיליון¹⁴ לכשאני מבקש לדבר עם בתי אהיה מדבר עמה מן הפפיליון ולפנים. כך, כשראה הקב"ה את ישראל במצרים היו נערים ... ראה אותם על הים היה מדבר עמם ... ראה אותם בסיני היה מדבר עמם וכיון שקבלו את התורה ונעשו לו אומה שלימה ... אמר הקב"ה: אין שבחן של בני שאהיה מדבר עמהם בפרהסיא, אלא עשו לי משכן. וכשאני צריך לדבר עמהם אהיה מדבר עמהם מן המשכן.¹⁵

שבת שלום
מחלקי המים

מים אחרונים:

משה: "הודיעני נא את דרכיך ואדעך..."

בלעם: "נאם שומע אמרי א-ל ויודע דעת עליון"¹⁶

שבת שלום
מחלקי המים

בראייה של טבח. כאן אגב, מעומת בלעם עם אברהם (ולא עם משה). מדוע אברהם? ראה סנהדרין דף קה ע"ב (מובא ברש"י כב ה): "תנא משום רבי שמעון בן אלעזר: אהבה מבטלת שורה של גדולה - מאברהם. דכתיב וישכם אברהם בבקר. שנהא מבטלת שורה של גדולה - מבלעם, שנאמר ויקם בלעם בבקר ויחבש את אתנו". ולפי דברינו, אולי דווקא אברהם שקדם למתן תורה ...

¹⁴ פפיליון - pavilion. אהל, ביתן, וילון. ראה ערך זה ב-Jastrow.

¹⁵ סימן לבגרות, של עם ושל יחיד, היא הצנעה. עם ילד מתנהגים בדרך מסוימת ועם הזמן הוא מתבגר. הוא לומד שלכל דבר יש את המקום והזמן שלו, שיש דברים שמקומם בפרהסיא ויש דברים שמקומם בצנעה. בני ישראל עברו תהליך כזה. ממצרים, שם היו נערים, דרך קריעת ים סוף (ראתה שפחה על הים), דרך מעמד הר סיני (שהיה בפרהסיא) ועד המשכן שהוא "עשרים קרש בצפון ועשרים בדרום ושמונה במערב ושמונה במזרח ואצמצם שכינה שלי ואשכון ביניהם" (תנחומא כי תשא). וגם לשם לא נכנסים כל אימת שרוצים. אלא רק כאשר קוראים לך. לבלעם חסרה הצנעה והצניעות. אולי מכאן קשר להפטרת השבוע הקטנה מספר מיכה.. לא רק הקשר הברור בשל הפסוק: "עמי זכר נא מה יעץ בלק מלך מואב ומה ענה אתו בלעם בן בעור וכו'", אלא גם בגלל הפסוק המסיים את ההפטרה: "הגיד לך אדם מה טוב ומה ה' דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם אלהיך".

¹⁶ אחרי כל המדרשים, אין מקרא יוצא מידי פשוטו. משה מבקש כל הזמן לדעת את ה'. בלעם כבר יודע הכל. ילד וטבח יודעים הכל. אדם בוגר ומשכיל יודע שעוד לא התחלנו לדעת. זה כל ההבדל. אגב, שים לב שפסוק זה "יודע דעת עליון" נמצא לאחר כל ברכותיו "הרשמיות" של בלעם: "ועתה הנני הולך לעמי לכה איעצך אשר יעשה העם הזה לעמך באחרית הימים", שלפי חז"ל כאן הוא מייצע לבלק על הזנות. האם יש לכך משמעות?